

**КЪМ ВЪПРОСА ЗА СЪЧЕТАВАНЕТО НА ИМПЕРФЕКТА
С ГЛАГОЛНИТЕ ВИДОВЕ В СЪВРЕМЕННИЯ
БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

Красимира Чакърова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“,

**ON THE ISSUE OF COMBINING THE IMPERFECT TENSE
WITH VERB ASPECTS IN MODERN BULGARIAN LANGUAGE**

Krasimira Chakarova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

This paper focuses on the question of the semantic-functional characteristics of forms made by combining the imperfect tense with verb aspects in Modern Bulgarian language. Special emphasis has been made on the syntactic limitations concerning the use of the perfective imperfect tense (*напишех*).

Key words: imperfectum, aspect, the category of taxis

В настоящото изследване се поставя акцент върху проблема за морфологичния статут на формите, получени при съчетаването на имперфекта с глаголните видове в съвременния български език – несвършен вид (НСВ), свършен вид (СВ) и итератив¹. Целта ни е да потърсим отговор на въпроса до каква степен аспектиалната същност на изходния глагол влияе при реализацията на имперфекта. Смятаме, че анализът на различните формални варианти би дал допълнителни аргументи в полза на схващането за темпоралната (а не „видова“) природа на разглежданата грамема.

Както е известно, в съвременната граматична литература българският имперфект (И) се определя като „презенс в миналото“

¹ Както сме отбелязвали в редица публикации (вж. напр. Чакърова 2003), по наше мнение българският глаголен вид е тричленна категория (несвършен вид – свършен вид – итератив), формирала се в резултат на сложни взаимодействия между частните функционално-семантични полета в сферата на аспектиалността.

(вж. Станков 1966: 27), т.е. „относително сегашно време“ (Куцаров 2007: 256) – срв. напр. у Р. Ницолова: „Имперфектът има същото значение като сегашно време, само че в плана на миналото [...]“ (Ницолова 2008: 282). Обръща се внимание върху факта, че в повечето случаи формите му се реализират като континуативни или повторителни. Това дава повод на някои езиковеди да го разглеждат като количествено маркиран в сравнение с аориста (А) – срв. напр.: „славянската опозиция аорист : имперфект = едноактен претерит : итеративен претерит“ (Анастасов 1986: 25); „опозицията единственост – неединственост е основната разлика между А и И“ (Пенчев 1990а: 254); „аористната основа е в опозиция с имперфектната (и сегашната) по неконтинуативност / континуативност“ (Маровска 1991: 62); „Като маркиран с признака „континуативен“ (курсивът е на авт., б.м., К.Ч.) имперфектът се противопоставя на аориста, чието действие е неконтинуативно“ (Ницолова 2008: 282), и др.

Във връзка с казаното ще припомним, че в монографията си за българския глаголен вид Ю. С. Маслов (вж. Маслов 1959) определя разликата между А и И като видова, а не темпорална, тъй като според него тя се основава на различия в начина, по който се представя развитието на глаголното действие, а не на отношението на това действие към момента на говоренето. Авторът уточнява, че в случая не може да се говори за вид в същинския смисъл на това понятие, а за „вид в широк смисъл“. Самата „видова“ опозиция А : И е представена така: „Имперфектът означава действие в процеса на неговото протичане или неограничено повтаряне като развиващ се или неограничено-повтарящ се процес. Аористът обозначава действието без указание за самия процес на неговото протичане или неограничено повторение. Положителен член в корелацията имперфект – аорист е имперфектът, аористът се характеризира отрицателно: с това, че не му е присъщо процесното значение на имперфекта“ (Маслов 1959: 274). Тази опозиция е сходна, но не изцяло идентична с чистото видово противопоставяне цялостност : нецялостност (свършен вид : несвършен вид), където се наблюдава „обратно“ разпределение на положителния и отрицателния член (СВ е маркиран, а НСВ – немаркиран). Тъкмо отликите между двете опозиции мотивират реализацията на четири „видови“ варианта на простото минало време – А от СВ (перфективен аорист), И от НСВ (имперфективен имперфект), А от НСВ (имперфективен аорист) и И от СВ (перфективен имперфект), всеки от които има специфична

семантика и функции (вж. по-подробно Маслов 1959: 252 – 274, а също и Маслов 1982: 257 – 259).

Не може да не отбележим, че Ю. Маслов е един от първите автори, които представят детайлно описание на различните частни значения на българския И – резултат от интерференцията му с глаголните видове. Подробен е и анализът на В. Станков (Станков 1966), а в най-ново време – на Р. Ницолова (Ницолова 2008). Без да оспорваме основните заключения на споменатите автори, бихме искали да направим някои уточнения и допълнения.

1. Анализът на таксономичния материал потвърди популярния тезис, че И се съчетава много по-често с НСВ или с граматически итеративи (биаспективи), отколкото със СВ. Получените форми се възприемат като напълно естествени от носителите на езика и се използват предимно за означаване на действия, едновременни с даден минал момент, или на действия, повтарящи се в миналото – срв.: *На заранта, когато излязох из село, по изгрев слънце, аз пак видях на нивата Стоичка, че **ореше** юнашки. Като стъпил на плъзицата на ралото, **прокарваше** ония ти бразди, дълбоки и прави, и земята весело **пращеше** [...] (И. Вазов); Нона скочи от кабриолета и когато Кутмака я погледна, видя, че се **смееше** (Й. Йовков); Селото още **спеше**, когато той мина по кривите улички и излезе на края (Елин Пелин) (конкретно процесно значение²); *На това място **идваха** поклонници през цялата година, но на празника на света Богородица се **сипваше** народ от цяла Южна България (Г. Караславов); *И тя го **оставяше**, защото неговото спокойствие я **отблъскваше** (Е. Станев); *Шареното хоро се прочисти – мъжете се **пущаха**, **изтичваха** напред и се **залавяха** един до друг след кума (Г. Караславов) (повторително значение).****

Специално внимание заслужава въпросът за повторителната семантика на разглежданите форми. По наше мнение липсват достатъчно основания тя да се разглежда като „собствено“ значение на И, както смятат някои автори³. По-скоро в случая наблюдаваме резултата от комбинирането на граматически признаци: аспектualен (НСВ представя действието с известна вътрешна развойност, докато итеративите изразяват идеята за повторение на дадено комплексно действие без указание за някакъв времеви или пространствен предел) и темпорален (И е немаркиран в

² Терминът е на Ю. С. Маслов.

³ Срв. напр. у Й. Линдстедт: „[...] имперфектът означава самата повторителност“ (Линдстедт 1991: 255).

темпорално отношение (непунктуален) и може да „резервира място“⁴ за множественост).

Прави впечатление, че в доста случаи повторителното значение се маркира „отвън“ (напр. посредством неграматични модификатори за кратност от типа на *често*, *понякога*, *винаги* или с помощта на т.нар. кратно-съотносителни изреченски конструкции⁵) – срв.: *Ходеше често в общината и приказваше с писарите* (Й. Йовков); *Той често изоставаше назад и ровеше снега, подушил някаква кост, мишка или къртичина, която другите бяха отминали* (Е. Станев); *...понякога скрояваше някакви странни планове, които воденичарската глава на дядо Корчан всякога одобряваше, а неуморните ръце идеха на помощ* (Елин Пелин); *Всяка нощ, като лежеше с отворени очи и затаен дъх, тя чуваше вън по месечината да свири и да се отдалечава хармониката на Биляла* (Й. Йовков); *От време на време тя се гмурваше лениво да извади от дъното на реката някое охлювче или зърна хайвер, полепнали там* (Е. Станев); *Мотиките им бляскаха във въздуха и често-често откънтяваха, когато остриетата срещаха кремъци из нивата* (Й. Радичков); *В турско време, някога си, той бил учител и от Освобождението постоянно даваше прошения (РІ) за пенсия* (Елин Пелин); *Той ту ги настигаеше, ту отново изоставаше и някак учудено ги проследяваше с бистрия си поглед* (Е. Станев); *Донка ту ставаше, ту сядаше* (И. Вазов); *А когато изкарваха добичетата си на паша, малките пастирчета се счепкваха* (С. Ц. Даскалов) и мн. др.

При липса на допълнителни контекстови показатели за многократност (но при наличие на „локализатори“ от типа *вчера*, *тогава*, *сега* и пр.) И от НСВ или от итеративен глагол всъщност изразява единично състояние – срв.: *Сега, когато очакваше изпълненията на дезертърите и въображението му рисуваше какви ли не ужаси, единственото, що съзнаваше и желаше, бе да намери ротмистър Петрашев* (Д. Димов); *Семейството му не беше в къщата. На кого говореше тогава?* (К. Величкова) и др.

2. Макар и значително по-рядко, И в българския език може да се съчетава и със свършени по вид глаголи – срв.: *Те носеха дървени палки и чакаха заповед да нахлуят в аудиториите, ако станеше нужда* (Д. Димов); *Те не искаха да влязат в двора на факултета, тъй като последният щеше да се превърне в безизходен капан, ако дойдеше полиция* (Д. Димов); *Стоян Глаушев винаги се радваше,*

⁴ Вж. Косеска-Тошева, Гаргов 1990: 161.

⁵ За същността на кратно-съотносителните конструкции вж. Кюлмоя 1983.

когато **се явеше** случай да каже истинското си име [...] (Д. Талев); *Когато Лазар **отвореше** уста да каже нещо, толкова млад още, всички млъкваха да го слушат* (Д. Талев).

Във функционално отношение формите от споменатия тип не са активни⁶, не участват в автономни изречения (срв.: **Той **напишеше** писмо*), а в полипредикативни конструкции (най-често в сложни съставни кратко-съотносителни изречения с подчинени обстоятелствени, условни компоненти и др.) – срв.: *Щом **удареше** патриаршеската камбана, вкупом забиваха и клепалата отвед* (Е. Станев); *След като **прочетях** утрин молитвата на коленичилите клетници [...] тръгнах по билото* (А. Дончев); *Всеки път, когато **излезехме** на поляната, виждахме напред и вдясно плочите* (А. Дончев); *Щом ми **дойдеше** наум да се върна, помислях за тебе* (С. Загорчинов); *Когато Петър се **напиеше**, той говореше в кръчмата пред всички* (Е. Пелин) и др. Нерядко за носителите на езика (и още повече за чужденците, изучаващи българския език като чужд) се оказва проблематично самото „разпознаване“ на перфективния И като нормативна граматична форма.

Логично възниква въпросът какви са причините за ниска фреквентност на И от СВ. Имаме ли основание да твърдим, че в съвременния етап от развоя на езика той има затихващи функции, и ако е така, на какво се дължи това? Впрочем Ю. С. Маслов се опитва да потърси отговор в специфичния начин, по който се съчетават „маркировките“ при комбинирането между членовете на двете опозиции, приемани от него като видови – СВ и НСВ, от една страна, и А и И, от друга. Авторът подчертава, че формите от типа *дойдеше*, *кажеше* и др. са двойно маркирани в аспектуално отношение (СВ с признака цялостност, а И с признака продължителност/повторителност). Това ги прави по-екзотични форми и ограничава употребата им.

Нашето становище е по-различно и би могло да се свърже с проявите на конкуренция между компонентите, изграждащи аспектуалната система на българския глагол. Склонни сме да смятаме, че ниската фреквентност на перфективния И се дължи на това, че в същите синтактични условия неговата семантика и функции могат да бъдат изразявани свободно и от И, образуван от итеративи (респ. маркиран както с цялостност, така и с повторителност) – срв.:

⁶ Така например в цикъла на Й. Йовков „Старопланински легенди“ бяха открити само 15 примера, в които участва И от СВ, а в романа „Железният светилник“ – едва 11.

Когато Петър се напиеше, той отиваше в кръчмата при всички = Когато Петър се напиваше, той отиваше в кръчмата при всички. Второто изречение напълно дублира първото, но за разлика от него е симетрично в структурно отношение и поради това се възприема като по-естествено от носителите на езика.

Важен е въпросът за семантиката на перфективния И. В лингвистиката е широко разпространено схващането, че той се използва в речта предимно с многократно значение – срв. напр. у Ю. С. Маслов: „...имперфектът от СВ се използва винаги (разр. е моя – К.Ч.) само в „кратно-перфективно“ значение, т.е. в значение на многократно действие“ (Маслов 1959: 270). Разсъжденията на автора изглеждат основателни, ако се вземат под внимание примери от типа: *И като дойдеше, най-напред питаше за Индже, него искаше да види* (Й. Йовков), *Всеки път, когато излезехме на поляната, виждахме напред и вдясно плочите* (А. Дончев); *Щом кумът разтегнаше кръга и размахнаше кърпата над главата си, мъжете се изпъваха като струни* (Г. Караславов) и мн. др.⁷ Прави впечатление, че в цитираните примери перфективният И винаги заема позиция в подчиненото изречение, докато в главното изречение са употребени И от НСВ или от итеративни глаголи, образувани от имперфективи или от итеративи, т.е. изразяването на многократност. Подобна позиционна облигаторност може да се обясни както с едно от свойствата на перфектива – неговата секвентност⁸, така и с относителния характер на И (ролята на ориентир за съотнасяне в плана на миналото изпълнява не аористът, а перфективът, т.е. налице е темпорално-видова транспозиция). В случая става дума за повторителност от типа: „винаги когато завърши определено действие, към него се съотнася второ действие (най-често постпозитивно в темпорално отношение, но в някои случаи и едновременно). Това е частен случай

⁷ Не сме склонни да приемем противоположното мнение, според което формите за имперфект и презенс на глаголите от СВ много „рядко“ изразяват множество от събития (Крумова 1994: 131, 133).

⁸ Секвентността е частен функционален признак на СВ, а не инвариантно значение. Това е свойството да се изразява връзка със следходното или предходното действие – срв.: у И. В. Киреевски: „Вие не може да кажете „бывало, я подойду к его двери“ и с това да завършите. Вие непременно трябва да прибавите друг глагол, с който „подойду“ ще се съотнася“ (Киреевски, цит. по Кюлмоя 1983: 63). Именно перспективата, която излиза извън пределите на перфективното действие, изисква, предполага и налага вербализацията на някакви по-нататъшни действия (експлицирани както от несвършени, така и от свършени глаголи).

при изразяването на таксисни отношения, който се реализира само в неактуален план и именно по тази причина свършеният вид може да изпълни функцията на аориста като ориентир на относителния имперфект.

Бихме могли да допълним, че повторителност се реализира и в съчинително свързани синтактични конструкции като напр.: *...там, дете либе хубаво / черни си очи **вдигнеше** / и с оназ тиха усмивка / в скръбно ги сърце **впиеше*** (Хр. Ботев); *Сложеше друг път Ивана да ядат. **Напълнеше** новата шарена паница с топла пилешка чорба и тиганята с каша, **замиришеше** къщата на чубрица и препържено [...]* (О. Василев)⁹. Както отбелязва В. Станков, в подобни примери „всяко едно от действията, изразени от свършени глаголи в конкрет-но-типично значение¹⁰, отделно взето, отговаря на особеностите на свършения вид – цялостност, приключеност, обаче цялата поредица от тези действия не е завършена спрямо ориентационното време. Следователно в своята циклична цялост процесът е непрекратен, въпреки че е съставен от отделни, завършени сами за себе си актове (Станков 1980: 41). Експлицира се не повторителност изобщо, а итеративно множество от повтарящи се епизоди (всеки от които е съставен минимум от две съотносителни ситуации)¹¹. Разбира се, същото значение би се съхранило, ако вместо И от СВ в същите синтактични позиции бъде използван И от итеративни глаголи (по-рядко от НСВ) (срв.: *Слагаше друг път Ивана да ядат. **Напълваше** новата шарена паница с топла пилешка чорба и тиганята с каша, **замирисваше** къщата на чубрица...*). Би се променила обаче стилистичната характеристика на изказването, доколкото чрез перфективния И отделните действия се представят по-нагледно и образно.

В контекста на направените наблюдения възниква въпросът за формалните маркери на повторителността при употребите на И от СВ. Може ли да се смята, че тя е „собствено“ значение на И, което съумява да преодолее „съпротивата“ на комплексния (и неповторителен) по характер перфектив? Според нас подобно допускане е неубедително, тъй като семантичната реализация в

⁹ Примерът е на Р. Ницолова (Ницолова 2008).

¹⁰ В. Станков смята, че този термин е по-удобен за българския език от термина „нагледно-примерно значение“, употребяван от Ю. С. Маслов и А. В. Бондарко.

¹¹ По мнението на А. В. Бондарко перфективните форми в сегашно време се използват **изключително рядко** в руския език, за да обозначат многократността на отделно взета ситуация (Бондарко 1971б). В българския език подобни употреби са невъзможни – срв. **Той (често) **напише** писмо.*

случая е тясно зависима от контекстовите условия (И от СВ участва в кратнo-сътносителни конструкции), многократността се изразява чрез синтактични периферийни¹² средства (вж. Чакърова 2003: 242 – 255).

Допълнителен аргумент, подкрепящ становището ни, е фактът, че в отделни случаи И от СВ се реализира с неповторително значение. Така например, ако разгледаме изречението *Ако стигнеш навреме, щеше да успееш да вземеш бързия влак за Бургас*¹³, ще се убедим, че изразената в него ситуация е единична. Причината за това е в спецификата на самото изречение (употребените в аподозиса глаголи са перфективни, т.е. конструкцията не може да се схваща като кратнo-сътносителна).

В заключителната част на нашето изследване ще представим основните изводи, до които достигнахме в хода на анализа.

1. Българският имперфект е относителна глаголна форма, „своеобразен „презент“, отнесен към миналото (Станков 1966: 142). Не можем да приемем тезата, че в съвременния период от развоя на българския език той е „маркиран с признака ‘континуативност’“ (Ницолова 2008:282)¹⁴. Участието му в околичествяването на вербалната фраза се свежда до това – да осигури подходящ темпорален „фон“, върху който експлицирането на повторителност или дуративност е напълно възможно.

2. Имперфектът се съчетава свободно с глаголните видове, изразявайки предимно повторителност или континуативност. Почесто се свързва с несвършени или итеративни глаголи, отколкото със СВ. В случаите, когато се реализира повторително значение, то се оказва тясно зависимо или от видовата основа (итеративна или несвършена), или от контекстовите условия (от употребата на различни периферийни модификатори – лексикални, синтактични и др.).

3. Пряко следствие от изказаните по-горе съображения е нашето становище по повод на разпространената сред учените слависти концепция за „видов“ (или количествен) характер на противопоставянето А : И в съвременния български език. Солидарни сме с мнението на Ив. Куцаров, че „между аорист и имперфект

¹² Употребяваме термина „периферийни средства“ в контекста на теорията за функционално-семантичните категории на А. В. Бондарко (вж. Бондарко 1971а).

¹³ Примерът е на Л. Крумова (Крумова 1994: 133).

¹⁴ Подобно твърдение е обосновано единствено от диахронна гледна точка (вж. Чакърова 1998).

противопоставяне в точния смисъл на думата няма и не може да има“, тъй като те са маркирани грамеми в рамките на две различни категории (време и таксис) (вж. Куцаров 1993: 69). Смятаме, че в случая става дума по-скоро за противопоставяне от неопозитивен тип, за функционално-семантично различие, реализиращо се в сферата на наративността. Основна функция на А, и то на А от СВ, е да води повествованието, а И изпълнява придружителна роля, служи като фон на основните действия, представяни от А. Тези функции на А и И могат да се свържат с тяхната характеристика съответно като абсолютно и относително глаголно време; те са и следствие от темпоралните различия, които съществуват между двете форми.

ЛИТЕРАТУРА

- Анастасов 1986:** Анастасов, В. Пращлавянские итеративные глаголы в развитии болгарского языка. // *Linguistique balkanique*, XXIX, 1986, № 3.
- Бондарко 1971а:** Бондарко, А. В. *Грамматическая категория и контекст*. Ленинград: Наука, 1971.
- Бондарко 1971б:** Бондарко, А. В. *Вид и время русского глагола*. Москва: Просвещение, 1971.
- Косеска-Тошева, Гаргов 1990:** Косеска-Тошева, В., Г. Гаргов. Семантичната категория определеност/неопределеност. // *Българско-полска съпоставителна граматика*, т. 2, София: БАН, 1990.
- Крумова 1994:** Крумова, Л. Семантичната категория количество (Увод, II част, Заключение). // *Българо-полска съпоставителна граматика*. Т. 3. София: АИ „Марин Дринов“, 1994.
- Куцаров 1993:** Куцаров, И. Още едно мнение за характера на противопоставянето аорист/имперфект. // И. Куцаров. *Проблеми на българската морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 1993.
- Куцаров 2007:** Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Кюлмоя 1983:** Кюлмоя, И. П. О понятии кратного-соотносительных конструкций и их признаках. // *Грамматические и лексико-семантические проблемы описание языка*. Тарту: Издательство Тартусского университета, 1983.
- Линдстедт 1985:** Линдстедт, Й. Защо се запазват свършените имперфекти и несвършените аористи. // *Българистични изследвания (III Българо-скандинавски симпозиум 20 – 26. IX)*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1991.
- Маровска 1991:** Маровска, В. Пореден опит за интерпретация на глаголната опозиция аорист/имперфект. // *Съпоставително езикознание*, 1991, № 6, 56 – 66.

- Маслов 1959:** Маслов, Ю. С. Глагольный вид в современном болгарском литературном языке. // *Вопросы грамматики болгарского литературного языка*. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1959.
- Маслов 1982:** Маслов, Ю. С. *Грамматика на българския език*. София: Наука и изкуство, 1982.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Пенчев 1990:** Пенчев, Й. За функционирането на времената в текста. // *Съпоставително езикознание*, 1990, № 4 – 5.
- Станков 1966:** Станков, В. *Имперфектът в съвременния български книжовен език*. София: БАН, 1966.
- Станков 1980:** Станков, В. *Глаголният вид в българския книжовен език*. София: БАН, 1980.
- Чакърова 1998:** Чакърова, К. Нови щрихи към историята на една глаголна категория. // *Сборник на докладите от Юбилейната научна сесия 50 години Съюз на учените в България, Пловдив, на тема „Науката пред прага на новото хилядолетие“*, том III, секция „Естествени науки“, секция „Хуманитарни науки“. Пловдив: АИ на ВСИ – Пловдив, 1998, 243 – 246.
- Чакърова 2003:** Чакърова, К. *Аспектуалност и количество*. Велико Търново: Фабер, 2003.